

Magdalena Jurewicz

Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu

JĘZYKOWY OBRAZ ŚWIATA WE WSPÓŁCZESNEJ NIEMIECKIEJ LITERATURZE KRYMINALNEJ NA PODSTAWIE WYBRANYCH KOŁOKACJI I OKAZJONALIZMÓW – IMPLIKACJE DYDAKTYCZNE

Na początku pragnę przedstawić zarys definicji przytoczonych w tytule pojęć: „językowy obraz świata”, „związek frazeologiczny” oraz „okazjonalizm”, by następnie na podstawie wybranego opowiadania kryminalnego, po pierwsze, zobrazować problem zdefiniowania językowego obrazu świata, jaki wyłania się z przedstawionych przykładów, a po wtóre, ukazać potencjał dydaktyczny powieści kryminalnych w zakresie nauczania współczesnej leksyki/ frazeologii na studiach filologicznych.

Językowy obraz świata jako pojęcie naukowe na gruncie filozofii wprowadził Johann Georg Hamann, który stwierdził, że: „Język na poglądy – a poglądy na język wydają się mieć wpływ” oraz że „każdy język wymaga pewnego właściwego sposobu myślenia oraz realizuje określone sobie tylko charakterystyczne upodobania”¹.

Jeszcze dobitniej wypowiedział się na ten temat Johann Gottfried Herder: „Każdy naród ma własny rezerwuar myśli, które się stały znakami, tym rezerwuarem jest jego język: jest to rezerwuar, do którego wносиły swój wkład stulecia, jest to skarbiec myśli całego narodu”².

Według Wilhelma von Humboldta, uważanego za jednego z prekursorów pojęcia JOS, język narodowy reprezentuje sobie tylko właściwy obraz świata, ponieważ „gdy łącznie rozważamy naród i język, wówczas pierwotny charakter tego ostatniego stapia się w jedno z charakterem nabytym od narodu”³. Badając języki, możemy zatem poznać światopoglądy poszczególnych narodów, a więc pośrednio możemy opisać społeczności posługujące się tymi językami.

¹ J.G. Hamann, *Sämtliche Werke*, Bd. 2, Wien 1950, s. 126, za: J. Anusiewicz, A. Dąbrowska, M. Fleischer, *Językowy obraz świata i kultura. Projekt koncepcji badawczej*, Acta Universitatis Wratislaviensis, nr 2218, „Język a Kultura”, t. 13, Wrocław 2000 (11-41), s. 24.

² J.G. Herder, *Werke*, Berlin 1877, s. 13.

³ W. von Humboldt, *O różnicach w budowie ludzkich języków oraz ich wpływie na duchowy rozwój ludzkości*, przeł. T. Dmochowska, [w:] *Teoria badań literackich za granicą*, t. 1: *Romantyzm i politywizm*, cz. 1, red. S. Skwarczyńska, Kraków 1965, (140-147), s. 141.

Współczesne podejście polskich naukowców do tego tematu rzuca dodatkowe światło na sposób, w jaki należy to pojęcie rozumieć. I tak według Janusza Anusiewicza JOS stanowi podsumowanie i zestawienie codziennych doświadczeń i zaakceptowanych przez wspólnotę komunikatywną norm, wartości, sposobów wartościowania oraz wyobrażeń i zestawień wobec rzeczywistości (2000)⁴, zaś dla Jerzego Bartmińskiego:

JOS jest zawartą w języku, różnie zwerbalizowaną interpretacją rzeczywistości dającą się ująć w postaci zespołu sądów o świecie. Mogą to być sądy „utrwalone” w gramatyce, słownictwie, w kliszowych tekstach, np. przysłowia, ale także sądy „presuponowane”, tj. implikowane przez formy językowe utrwalonej na poziomie społecznej wiedzy, przekonań, mitów, rytuałów⁵.

Podobnie uważają Renata Grzegorzczkova, która przez pojęcie językowego obrazu świata rozumie „strukturę pojęciową utrwaloną w systemie danego języka, czyli w jego właściwościach gramatycznych i leksykalnych realizującą się w języku, za pomocą tekstów wypowiedzi”⁶, oraz Andrzej Tokarski, który traktuje JOS „jako zbiór prawidłowości zawartych w związkach gramatycznych i strukturach leksyki pokazujących różne sposoby widzenia i rozumienia świata”⁷.

Z powodu szczupłości miejsca nie będę się tu wdawać w obszerną dyskusję nad rozumieniem JOS ani wynikającymi z tego rozumienia implikacjami badawczymi⁸. Problematyczne w wyżej przedstawionych definicjach JOS z punktu widzenia interesującej tu tematyki wydają się pojęcia „dany język” czy „naród” u Herdera albo „społeczność” u Bartmińskiego, nie dlatego, że nie da się ich zdefiniować, ale dlatego, że po pierwsze, niektóre elementy otaczającego nas świata są identyczne dla wielu kultur narodowych (np. współcześnie telefonia komórkowa, informatyka, świat mody i internetu), a zatem pojęcie językowego obrazu świata w wersji Hamanna, Herdera, ale też cytowanych powyżej polskich autorów, nie uwzględnia faktu nasiąkania owego danego języka elementami innych języków (tu mam na myśli choćby anglicyzmy). Po drugie, coraz częściej w dobie globalizacji dochodzi do ujednoczenia sposobów myślenia całych ponadnarodowych społeczności⁹.

⁴ J. Anusiewicz, *Lingwistyka kulturowa. Zarys problematyki*, Wrocław 1994, s. 24-25.

⁵ J. Bartmiński, *Językowe podstawy obrazu świata*, Lublin 2006, s. 12.

⁶ R. Grzegorzczkova, *Pojęcie językowego obrazu świata*, [w:] *Językowy obraz świata*, red. J. Bartmiński, Lublin 1999, (39-46), s. 41.

⁷ A. Tokarski, *Słownictwo jako interpretacja świata*, [w:] *Współczesny język polski*, red. J. Bartmiński, Lublin 2001, (335-362), s. 358.

⁸ Taką próbę podejmuje Grzegorz Żuk w artykule *Językowy obraz świata w polskiej lingwistyce przełomu wieków*, [w:] *Przeobrażenia w języku i komunikacji medialnej na przełomie XX i XXI wieku*, red. M. Karwatowska, A. Siwiec, Chełm 2010, s. 239-257.

⁹ Zob. chociażby tzw. kultura korporacyjna. Zob. D.R. Dennison, *What is the Difference between Organizational Culture and Organizational Climate? A Native's Point of View on a Decade of Paradigm Wars*, „The Academy of Management Review” 1996, Vol. 21, No. 3; za: Ł. Sułkowski, *Czy warto zajmować się kulturą organizacyjną?*, <http://yadda.icm.edu.pl/yadda/element/bwmeta1.element.ekon-element-000156644497> [dostęp: 16.01.2017].

Istnienie elementów świata postrzeganego przez członków różnych narodowości, a zatem użytkowników różnych języków, jako swojego, znanego, sprawia, że nawet gdyby istniejące dla jego opisu jednostki leksykalne czy związki frazeologiczne¹⁰ były warunkowane cechami leksyki i gramatyki danego języka, to wyobrażenia z nimi związane są tożsame w różnych wspólnotach językowych, co bardzo ułatwia naukę języków obcych oraz tłumaczenie (jest to zresztą znane w językoznawstwie i teorii translacji zjawisko tzw. uniwersaliów językowych, czyli doświadczeń ogólnoludzkich, a zatem w swej istocie przekładalnych). Do uniwersaliów językowych należą na przykład ciała niebieskie oraz astronomicznie uwarunkowane istnienie dnia i nocy na całej kuli ziemskiej.

Współcześnie jednak w wielu językach pojawiają się także neologizmy w zakresie frazeologii, które wprawdzie są uwarunkowane gramatycznymi strukturami i leksyką danego języka, ale jak wspomniano, odsyłają do zjawisk kulturowych pojawiających się w dobie globalizacji.

Do nowo powstałych kolokacji zaliczamy takie struktury leksykalne, które wyróżniają się zupełną nowością, zarówno w zakresie używanych leksemów, jak i łączliwości tych leksemów, okazjonalizmami w językoznawstwie nazywa się zaś wyrazy, których znaczenie zależy od konkretnej sytuacji¹¹, czyli te, które stanowią przemodelowanie istniejących już wyrazów (zdrobnienia, zgrubienia, połączenia w jedną formułę kilku słów itp.). Okazjonalizmy mogą też odnosić się do nowych sensów starych wyrazów, które poszczególni autorzy dzieł przyjmują na przykład w danej powieści, obarczając je nowymi znaczeniami istotnymi tylko w kontekście dzieła.

Odróżnienie nowych kolokacji zaistniałych w danym języku od okazjonalizmów danego autora może być istotne z punktu widzenia dydaktyki nauczania języka obcego, ponieważ o ile te pierwsze są cenne jako zwerbalizowanie obrazu świata ponadjednostkowo, o tyle te drugie, jako charakterystyczne dla danego autora i dzieła, mogą dla studentów stanowić błędny trop podczas poznawania nowych związków frazeologicznych.

Powieść kryminalna w dydaktyce

Głównym celem nauczania przedmiotu PNJN (praktyczna nauka języka niemieckiego) jest wzbogacanie słownictwa w języku obcym w możliwie wielu kontekstach użycia,

¹⁰ Przez pojęcie związku frazeologicznego będę tu rozumiała kolokację, czyli związek frazeologiczny o znacznej łączliwości elementów będący często używanym zestawieniem słów, w którym – w odróżnieniu od idiomu – sens całości wynika ze znaczeń poszczególnych wyrazów, np. „obrać jabłko”.

¹¹ <http://sjp.pl/okazjonalizm> [dostęp: 3.07.2017].

umożliwiający zarówno zrozumienie czytanych tekstów, jak i porozumiewanie się z natywnymi użytkownikami języka niemieckiego. Zakres leksyki wprowadzonej do programu przedmiotu w dużym stopniu determinuje europejski system Europejskiego Systemu Opisu Kształcenia Językowego. Istotną sprawą jest właściwy dobór elementów leksykalnych dla poszczególnych roczników z uwzględnieniem ich poziomu kształcenia, jednocześnie wszechstronnie uwzględniający specyficzne dla danego stopnia opowania języka obcego właściwości i potrzeby studenta. W przypadku studentów studiów licencjackich zakłada się jako docelowy poziom C1, by przejść na koniec studiów magisterskich na poziom C2 (użytkownik zaawansowany wg ESOKJ¹²).

Oznacza to, że student na drugim i trzecim roku studiów licencjackich powinien z jednej strony być w stanie przeczytać w ramach zajęć PNJN tekst powieści kryminalnej, z drugiej zaś wychwycić w nim na przykład nowe kolokacje pojawiające się w danym języku obcym.

Dlaczego właśnie powieści kryminalnej? Powieści kryminalne to często przykład literatury trywialnej, która jako taka posługuje się utartymi zwrotami językowymi, tak istotnymi z punktu widzenia dydaktyki języka. Tematyka kryminalów zaś może być interesująca dla młodzieży w tym wieku i bardziej zachęcić do obcowania z tekstem niż podawane często w postaci kopii krótkie teksty publicystyczne, nie zawsze na temat interesujący studenta. Poza tym współczesne powieści kryminalne zawierają często wątki umożliwiające prowadzącemu właśnie wprowadzenie współczesnych kolokacji, które są związane z codziennymi sytuacjami szybko zmieniającego się świata.

Na potrzeby niniejszego artykułu w listopadzie 2016 roku i styczniu 2017 roku wśród studentów drugiego roku studiów licencjackich (34 osoby) i piątego roku studiów magisterskich (5 osób) na kierunku lingwistyka stosowana, specjalizacja translatorska, na Wydziale Neofilologii UAM została przeprowadzona krótka ankieta, w której studenci mieli się wypowiedzieć, jakie są ich preferencje czytelnicze, to znaczy, jaki rodzaj literatury czytają w czasie wolnym. Dwie z pytanych osób zadeklarowały, że nie czytają w ogóle, natomiast spośród pozostałych 16 zadeklarowało, że w czasie wolnym czyta kryminały (16 z 37). Wielu studentów czyta też powieści romantyczne, przygodowe, sensacyjne oraz historyczne (25), a także biografie, zatem literaturę opisującą świat realny, a duża część powieści fantasy (13). Wyniki ankiety ukazują, że studenci podzielili się tu na dwie grupy: jedna to osoby czytające powieści kryminalne, które czytają też inne powieści (romantyczne, przygodowe, sensacyjne czy historyczne oraz thriller – 3 osoby), druga zaś to osoby czytające z upodobaniem powieści typu fantasy lub *science fiction*; te osoby zwykle nie czytają kryminalów.

¹² <http://www.sjo.agh.edu.pl/dane/ESOKJ.pdf> [dostęp: 3.07.2017].

Rodzi się tu zatem interesująca kwestia: o ile w powieściach kryminalnych występują realistyczne słownictwo i kolokacje typowe dla danego współczesnego języka (zatem te powieści mogą być uznane za okno na świat współczesny), o tyle w przypadku powieści fantasy z takim słownictwem nie mamy do czynienia bądź mamy tylko w ograniczonym zakresie. Jeśli jednak tendencja do czytania powieści fantasy występuje także u rówieśników polskich studentów w Niemczech, to niewątpliwie warto byłoby przybliżyć naszej młodzieży stosowane we współczesnej niemczyźnie zwroty na określenie nierealnych stanów rzeczy, aby umożliwić komunikację tej części młodych ludzi, którą można określić jako eskapistów.

Inną kwestią przemawiającą za używaniem powieści kryminalnej jako materiału dydaktycznego na zajęciach językowych jest fakt, iż współczesna literatura piękna, poszukująca często nowych form wyrazu, czasami bardzo odstaje od potocznego słownictwa używanego w danym kraju, natomiast literatura trywialna dostarcza nowych, powszechnie używanych kolokacji do opisu zjawisk obecnie rozgrywających się na danym obszarze, a poprzez interesującą fabułę przykuwa do książek, co może stać się nie tylko kluczem do wzbogacenia słownictwa potocznego w języku obcym, ale także może pomóc w zrozumieniu zachodzących w danej kulturze zmian. Obraz świata innego narodu lub sytuacji międzynarodowych w danym języku zawierać może zatem znaki i tropy codzienności, być oknem popkultury, przez które z jednej strony dostrzec można tożsamość przeżyć, z drugiej zaś doświadczyć inności.

Tak więc posługując się krótkimi tekstami z popularnej strony internetowej <http://www.online-roman.de/krimi-index.html>, można wprowadzić w ramach praktycznej nauki języka niemieckiego słownictwo, które nie zawsze jest dostępne w podręcznikach do nauki języka.

Na podanej stronie znalazłam ciekawy przykład opowiadania kryminalnego autorstwa Hansa-Jörga von Bürena *Ein Fall für Andersrumdenkende*, w którym, co ciekawe, autor przedstawia przypadek kryminalny z rzeczywistości nie niemieckiej, ale włoskiej (rzecz dzieje się we współczesnych Włoszech w firmie zajmującej się modą). W tym wypadku interesujące są kolokacje typowe dla języka używanego we współczesnych firmach zachodniego świata.

W firmie doszło do kradzieży z komputera firmy fotografii najnowszej kolekcji, o co posadza się pewną kobietę pracującą w niepełnym wymiarze godzin. Jak widać z pobieżnego opisu, pojawiają się tu elementy charakterystyczne dla współczesnego świata zachodniej kultury: komputery, firmy modowe, sposób organizacji pracy, który okaże się kluczowy dla rozwikłania zagadki kryminalnej.

Poniżej kilka przykładów współczesnych kolokacji w języku niemieckim, które jako typowe mogą nie tylko być łatwo przetłumaczone na język polski, ale także

posłużyć jako wzbogacenie leksyki i frazeologii współczesnego potocznego języka niemieckiego:

Przykład 1

Franco steckte seine Karte in den Schlitz neben dem Eingang und tippte den Code ein. Im Lautsprecher knackte es. „Stimmerkennung. Bitte sprechen Sie ein mindestens zweisilbiges Wort“.

W tej frazie pojawia się obraz znany dobrze także z polskiej rzeczywistości, w której wsuwa się kartę w czytnik i wprowadza kod, a zarazem trzeba dokonać tu jeszcze operacji rozpoznania głosu.

Przykład 2

Eine Fotoassistentin bei Pedretti Mailand. Sie sollte am Bildschirm Digitalaufnahmen der Frühjahrskollektion bearbeiten und erhielt die Speicherkarten, natürlich gegen Unterschrift und mit Meldung an den Personalportier, wie mit uns festgelegt. Nachher sollte sie die Karten zurückgeben. Ohne Gegenquittung und Entwarnung für den Portier wäre sie nicht durch die Ausgangskontrolle gekommen, aber da kam sie gar nicht vorbei. Sie hat sich einfach in Luft aufgelöst, irgendwo im Betrieb.

Samt den Chips?

W powyższym fragmencie tekstu pojawia się wiele ciekawego słownictwa z zakresu współczesnej technologii komputerowej (fotografia cyfrowa, chipy, karty pamięci), świata mody (kolekcja wiosenna) czy funkcjonowania danego zakładu (zameldowanie się u portiera, kontrola przy wyjściu) w jego konkretnym współwystępowaniu.

Przykład 3

Viel. Die Aufnahmen waren ausschließlich für den internen Gebrauch bestimmt, daher ja auch unter Verschluss. Sie zeigen taufrische Kreationen, speziell geeignet für die Prêt-à-porter-Linie. Ein Fressen für die Fälscher in Hongkong und anderswo; Pedretti gehört ja zu den Modeschöpfern, bei denen es sich lohnt.

Hat Calvi versucht, die Aufnahmen übers Internet an einen Auftraggeber zu senden?

Podobnie jak w przykładzie drugim pojawia się tu określenie z dziedziny komputerowej (użytek wewnętrzny), z dziedziny mody (najnowsza kolekcja, fałszerze z Hongkongu), jak i pewne określenia, które mogą być potraktowane jako okazjonalne (Pedretti należy

do kreatorów mody, których opłaca się kopiować – to ostatnie jest moim wolnym tłumaczeniem, ponieważ jako stała fraza nie pojawia się w wyszukiwarkach).

Przykład 4

Das konnte sie gar nicht. Der Computer, an dem die Bilder bearbeitet werden, hat keine DFÜ-Verbindung¹³. So lautete ja auch unsere Empfehlung.

W tym wypadku mamy do czynienia ze skrótem z branży komputerowej.

Przykład 5

Wann ist es passiert?

Heute Mittag. Die Calvi hat eine Halbtagsstelle und beendet ihre Arbeitszeit in der Regel gegen ein Uhr. Um halb eins wurde sie letztmals gesehen. Nach ein Uhr suchte sie der Vorgesetzte, der ihr die Speicherkarten ausgehändigt hatte. Aber er und anschließend die halbe Belegschaft suchten vergebens.

Przykład 6

Job-Sharing¹⁴ mit sich selbst, das ist doch mal etwas Neues. Ich habe mir die nachgeführte Personalliste und einen Ausdruck der seit heute früh erfassten Ein- und Ausgangszeiten faxen lassen. Hier sind Kopien für dich. – Schauen wir mal hinein? Ja. – Da ist die Verschwundene: Calvi Olivia, siebenundzwanzig, beschäftigt im Fotostudio seit dem sechzehnten Juni. Sollzeit viereinhalb Stunden, Blockzeit halb neun bis halb eins. Arbeitsbeginn heute um acht Uhr zwölf. – Und wo ist das Gegenstück am Nachmittag?

Przykład piąty i szósty pokazują za to pewien sposób organizacji pracy, który coraz częściej pojawia się na Zachodzie, gdzie dzieli się czas pracy między dwie osoby, przy czym jedna z nich jest tu określona jako *Gegenstück*, co jest zarówno w niemieckim, jak i niemiecko-polskim słowniku określone jako przeciwieństwo bądź odpowiednik, a w tym kontekście może być rozumiane tylko jako zmiennik.

¹³ Definicja pojęcia „Datenfernübertragung” (DFÜ) w języku niemieckim brzmi: „DFÜ ist die Übermittlung von Daten zwischen Computern über ein Medium, bei der ein zusätzliches Kommunikationsprotokoll verwendet wird. Am weitesten verbreitet ist die DFÜ über das Telefonnetz. Üblich sind aber auch andere Übertragungsmedien wie Funk oder Licht (IrDA)”, co w języku polskim odpowiada [Tele]transmisji danych.

¹⁴ *Job sharing* to w wolnym tłumaczeniu dzielenie się pracą, a tak naprawdę dzielenie się stanowiskiem pracy. Jest to rodzaj zatrudnienia w niepełnym wymiarze czasu pracy. Polega on na podzieleniu jednego stanowiska pracy (etatu) na dwóch lub więcej pracowników. *Job sharing* wprowadza się umową zawartą pomiędzy pracodawcą a danymi pracownikami; za: <http://www.infor.pl/prawo/praca/formy-zatrudnienia/294516,Co-to-jest-job-sharing-i-jak-to-wyglada-w-Polsce.html> [dostęp: 3.07.2017].

Podsumowanie

Na przykładzie podanych kolokacji, niewątpliwie współczesnych, widać po pierwsze, że opisywane zjawiska są znane polskiemu czytelnikowi, natomiast polskiemu studentowi mogą nie być znane ich odpowiedniki niemieckie.

Po drugie, jeśli chcielibyśmy zaproponować studentom naukę języka poprzez czytanie literatury, to w przypadku zarówno literatury trywialnej, jak i wysokiej należy przestrzec przed utożsamianiem nowych funkcjonujących na gruncie danego języka kolokacji opisujących podobne elementy pozajęzykowe, z okazjonalizmami, które mogą prowadzić do błędnego użycia danego wyrazu bądź frazy poprzez przypisanie jej uniwersalnego charakteru.

Jak widać na przykładzie powyżej przedstawionych kolokacji, powieść kryminalna będąca przykładem literatury trywialnej może być cennym uzupełnieniem studiów językowych w zakresie poszerzania słownictwa o nowe struktury leksykalne i składniowe. Ukazanie studentom już na etapie nauki języka z jednej strony podobieństw doświadczeń, a z drugiej odmiennego kodowania świata w danej parze językowej, spowodowanego różnicami gramatycznymi, jak również istnieniem odmiennych pól leksykalnych, zaowocuje z pewnością głębszą refleksją językową i przyczyni się do intensywniejszej oraz bardziej zaangażowanej nauki języka obcego.

Ankieta przeprowadzona wśród studentów potwierdza, że powieści kryminalne cieszą się powodzeniem także u współczesnej młodzieży, zatem wprowadzenie tego typu pozycji jako literatury uzupełniającej na zajęciach z zakresu praktycznej nauki języka obcego jest jak najbardziej możliwe.

LINGUISTIC PICTURE OF THE WORLD IN CONTEMPORARY GERMAN LITERATURE OF CRIME ON THE BASIS OF SELECTED COLLOCATION AND OCCASIONALLY USED PHRASES – EDUCATIONAL IMPLICATIONS

Summary

In the article the author analyzes an example of a German criminal story, which can be used as teaching material for classes “German as a foreign language”. Taking into account the concept of linguistic picture of the world (językowy obraz świata) the author shows that collocations and occasionally used phrases, included in the contemporary crime fiction, are a valuable source of knowledge not only about the realities of the modern world, but they can expand the lexical base by students interested in this type of literature.